

Roxanne L. Euben

*Enemy in the Mirror:
Islamic Fundamentalism and
the Limits of Modern Rationalism*

Princeton University Press, Princeton 1999, xv+239 s.

Halil AYDINALP

Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Wellesley College’da (ABD) siyaset bilimi profesörü olan Roxanne Euben siyaset teorisi, feminizm kuramları ve İslam siyaset düşüncesi konularındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Euben’in özellikle karşılaştırmalı siyaset teorisi içinde Batı siyaset teorileriyle Batı dışındaki siyaset teorilerinin kesişim noktalarına odaklandığı görülmektedir. *Enemy in the Mirror (Aynadaki Düşman)* girişle birlikte “Coğrafyalara Yeniden İşaret”, “Projeksiyonlar ve Kırılmalar: İslami Fundamantalizm ve Modern Rasyonel Söylem”, “Dışarıdan Bir Yaklaşım: Seyid Kutub’un Siyaset Teorisi”, “Süreç İçinden Bir Yaklaşım: Akıl Dini Olarak İslam”, “Aynanın İçine: Batı’dan Yaklaşımlar” ve “Sonuç: Kültürel Senkretizm ve Çoğul Modernlikler” bölümlerinden meydana gelmektedir.

Euben’in, çalışmasında özellikle Hans-Georg Gadamer’e ait yorumlamanın diyalojik modelinden etkilendiği söylenebilir. Gadamer’e göre, “dil insan varlığının temel modudur. Yorumlayan, bütün nesnelere yorumlarını kendi dünya görüşü, inanç, norm ve pratiklerinin ufkundan görür.” Dolayısıyla lingüistik açıdan, tarafsız bir gözlemci algısı yanlısamadır. “...[D]ildeki dünyanın tecrübesi dışında bakış açısı olmadığını...” iddia eden Gadamer, tarafsız gözlemci kavramının terkinin, kendiliğinden, nihai gerçek ve objektivitenin keşfi olarak anlama kavramını destekleyen pozitivist epistemolojinin terkinin de beraberin-

de getirdiğini iddia etmektedir. Anlama, anlamın iki ufku arasındaki diyalogdan meydana gelir, bu yüzden, gerçek üzerinde tekel kabul edilemez. Anlama, bazı dönüştürücü söylemsel pratikler çerçevesinde gerçekleşiyorsa, konuşmanın özü, diyalojik yapıdan bağımsız değerlendirilemez. “Anlama, böylece, tarafsız avantajlı bir noktadan şeyleri kendi içinde görme meselesi değil, ufukların birleşimi” olduğundan “[b]ütün anlama yorumdur ve bütün yorum, nesnenin, fakat aynı zamanda yorumcunun kendi dilinin de kelimelerle müşahhaslaşmasını sağlayan bir dilin aracılığı içinde gerçekleşir” diyen Gadamer, dilin dışında, çalışanlar ve güç yapıları gibi dinamikleri göz ardı ederek deneysel bilimlere dil faktörüne indirmediği için tenkit edilmiştir (s. 36-38).

İslamî köktencilüğün çağdaşlaşma kuramı, çatışma teorisi ya da Ortadoğu’daki sol iktidarların başarısızlıkları şeklinde açıklanmasının sosyal bilimlerde oluşmuş düşünsel bir zorunluluk olmadığını ifade eden Euben, bu açıklamayı “modern rasyonalizm söylemi” içinde kurulmuş “tarihî ve kültürel entelektüel mirasın [bir] sonucu” olarak okumaktadır. “Bilim dili, tarafsızlık, evrensellik” iddialarına rağmen bu söylem politik hayatı, Batı kökenli siyasal ve sosyal düşünce kavramlarıyla irrasyonelite karşısında rasyonalite karşıtlığı içinde yorumlamakta ve kurmaktadır. Avrupa aydınlanması ve 19. yüzyıl akılcılaşma teorilerinden “araçsal akılcılığa” bütün rasyonelleşme teorilerini kapsayan bu söylem, insan hayatında, akılcılığın önceliğine ve gücüne dayanmaktadır (s. 21).

Bu temel çerçeve üzerinde Euben, modern rasyonel söylemden hareketle İslamî köktenciliği açıklayan modellerin sorgulanması gerektiğini ileri sürmekte ve bir anlam kurma şekli olarak köktenciliğin, modern rasyonel söylemden hareketle tanımlanmasını problemlili bulmaktadır. Michel Foucault ve Edward Said’in “bilgi ve güç” yapılarıyla ilgili yaklaşımlarından etkilendiği görülen Euben, bir taraftan Foucault’un “...bilimsel olarak görülen söylemlerin bilgiyi üreten, kontrol eden, yönlendiren, merkezileştiren kural ve kurumlar tarafından kurulduğu ve ifade edildiği” düşüncesini alarak, diğer taraftan, Said’in “kültürel hegemonya öyküsünün parçası olarak” oryantlizmin Batı tarafından doğuyu sömürmenin aracı şeklinde kullanıldığı fikrine vurgu yaparak, (s. 22) “rasyonalist söylemin köktencilik incelemelerinde disiplin olarak etkisi vardır” şeklindeki argümanını test etmeye çalışmaktadır. Köktenciliğin sosyo-ekonomik ve politik şartlar karşısında tepkisellik olarak sunulması, Euben’e göre, özsel bir dünya görüşü olarak köktenci düşünce sistemini ihmal etmekte ve köktenciliğin epifenomen bir olay şeklinde yorumlanmasına sebep olmaktadır.

Batı tarafından anlamı verilen modern olma kavramı çerçevesinde anlaşılmaya çalışılan İslamî köktencilik, Euben’e göre Batı’nın haki-

kat ölçüleri, modernlik algıları, politik korkuları ve kültürel hoşnutsuzlukları tarafından üretilmektedir. İfade etmekten çok kontrol, maniple, hatta işgal etmek şeklinde somutlaşan oryantalist bakışın meydana getirdiği öteki algısı olarak köktencilikle ilgili entelektüel çaba, söylem oluşturma gayesi içinde güç egzersizine dönüşmektedir. Bu güç, söylemin kavram ve yorumlarıyla mücadele edecek araçlardan yoksun özneyi kurmaya ve kontrol etmeye çalışmakta; disiplinin parametrelerini dayatmakta; aksiyon ve anlam arasındaki bağlantıya hareket mensupları tarafından yüklenen anlamı göz ardı ederek, düzenli olarak, harekete anlam, kimlik ve işlev dikte etmektedir. Batı'da, Aziz Al Azmeh'nin ifadesiyle, İslam, "normatif bir meta dili olarak çift yönlü sınıflandırmalarla kutuplu bir sistem şeklinde kurulmaktadır" ki, İslam bu sistem içinde fanatizm, irrasyonelite, gelenekçilik, değişmezlik şeklinde sunulmaktadır (s. 43).

Euben İslamcılığın siyaset teorisini Seyyid Kutub, Cemaleddin Afgânî, Muhammed Abduh ve Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerinden hareketle incelemeye çalışmaktadır. Diğerleri daha kısa geçilirken özellikle Seyyid Kutub üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu dikkat çekmektedir. Müslüman köktencililiğinin kendi içinden bir isim olması, fikirlerini Batı'da oluşmuş düşünsel zorunluluğun dışında ve bu zorunluluğun bir eleştirisi olarak kurması ve İslam dünyasındaki radikal dinî idealizmin önemli bir temsilci olması Seyyid Kutub'un Euben'in karşılaştırmalı ve diyalojik modeli içinde önemli bir örnek olmasını sağlamaktadır. Euben, özellikle *Yoldaki İşaretler* isimli eserinden hareketle, Kutub'un "cahiliye" ve "modern cahiliye" kavramlarını oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Diğer eserlerine vurguyla Euben, Kutub'un İslam devleti, modernlik, özgürlük, eşitlik, ırk ve sosyal cinsiyet konularındaki düşüncelerini temel niteliklerini ortaya koyarak özetlemektedir. Yine Kutub'un düşüncelerini temele alarak Euben, Afgânî ve Abduh'un yenilenmecî fikirlerini analiz etmektedir. İslam'ın modernleştirilmesini "Batı hükümlerini haklı göstermek" (s. 36-38) şeklinde yorumlayan Kutub, İslamî bir devletin gerçekte ne anlama geldiği ve bu devletin hangi kurumsal yapılardan oluşacağını açıklamaktan çok, "cahiliye toplumu" ve "cihad" kavramlarını merkeze alarak ilahî kanunların geçerli olacağı gerçek bir Müslüman toplumun kurulmasına odaklanmaktadır.

Siyaset teorisinin karşılaştırmalı örneğini vermeye çalışan Euben, özellikle Kutub'tan hareketle, Müslüman köktencililiğinin modern Batı'ya dair eleştirilerini, aydınlanmanın akılcılığı ya da modernizmin krizleri hakkında yazan Hannah Arendt, Alasdair McIntyre, Charles Taylor, Richard Neuhaus, Robert Bellah ve Daniel Bell'den yaptığı alıntılarla karşılaştırmaktadır. Modernizmin krizlerini otorite,

ahlak ve toplum krizleri başlıkları altında inceleyen Euben, (s. 124) temelde, bir çağdaşlaşma problemi olarak gördüğü Müslüman köktencilğini, aralarındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekerek modernizmin içinden gelen kritiklerle örtüştürmektedir.

Karşılaştırmalı yaklaşımı yanında, Euben'in köktenciligi, bilgi ve güç yapılarına vurguyla Batı tarafından anlamı verilen modern olma şemaları dışında kendi içyapısından harekete değerlendirmesi, fundemantalizmle ilgili kuramsal tartışmalara önemli ve özgün bir katkıdır. Bununla birlikte, İslamcı siyaset teorisinin büyük oranda Kutub üzerine kurulması eserin geçerliliğine ve güvenilirliğine bir parça gölge düşürmektedir. Özgün bir plan ve programa sahip olmaksızın direniş ve başkaldırı kavramları çerçevesinde sade bir tepkiselliğin ege-men olduğu söylenebilecek Kutub söylemi, örneğin Batılı siyaset teorisyenlerini çok daha iyi bilen ve İslamî bir devlet fikrinin teorik olarak kendisinde çok daha fazla olgunlaştığı Mevdûdî söylemine tercih edilmiştir. Dahası Mevdûdî teorik fikirlerini Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde *Cemaat-i İslâmî* aracılığıyla politik olarak gerçekleştirme ya da en azından deneme imkânı bulmuştur. 1930'lardan itibaren, Kutub'tan daha önce, kendine özgü nitelikleriyle İslamî bir ideolojinin kurucusu olan Mevdûdî, makro teorilerin kendisine kazandırdığı kuramsal alt yapıyla, bütünsel bir yapı olarak ekonomik, sosyal ve politik boyutları içinde İslamiyet'i bir düşünce yapısı şeklinde yorumlamıştır. Mevdûdî'nin sekülerizmi dinsizlik olarak tanımlamasına rağmen, dinî kurallara bağlı kalmak şartıyla, demokrasi fikrine karşı çıkmaması ve özellikle İslam devletinin demokrasi anlayışı olacak "aşkın demokrasi" (*theo-democracy*; ilahî cumhûr-i hükûmet) kavramını ortaya atması yine bu konuda oldukça önemlidir. Bu ekseninde, eserde Afgânî ve Abduh için her birine ayrılan yer kadar bile Mevdûdî'ye yer ayrılmaması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Diğer taraftan Euben, analizlerini yoğun olarak Kutub üzerine değil de, siyasal İslamcılığın belki tek önemli başarısı ve yegâne uygulanma imkânı bulduğu yer olan İran örneğini merkeze alsaydı, başlangıçta iddia ettiği varsayımlarını çok daha kurumsal bir yapı içinde test etme imkânı bulabilirdi. Şîî İslam anlayışından hareketle teşekkül ettirilen ve bir yoruma göre *siyasal İslam'ın iflas etmediği* günümüzde tek örnek olan İran üzerine yeterince odaklanmaması Euben için yapılabilecek bir diğer öneridir. Bütün bunlara rağmen *Enemy in the Mirror*'ın çok geç de olsa Türkçeye kazandırılması çok yerinde bir karar olmuştur (Türkçesi için bkz. *Aynadaki Düşman: İslami Fundamentalsizm ve Modern Rasyonalizmin Sınırları*, çev. Orhan Düz, İstanbul 2008). Bundan sonraki çalışmalarıyla da adından söz ettireceği anlaşılan Roxanne Euben'in bu eseri, konuya ilgi duyan Türk araştırmacı ve okurlar için oldukça faydalı bir çalışmadır.